

SPIRITUÁLNÍ ZNEUŽÍVÁNÍ

Stručný úvod do tématu

Sr. Katharina Kluitmann OSF

Co můžete očekávat od této přednášky?

TŘI předběžné poznámky, ČTYŘI hlavní aspekty tématu a PĚT závěrečných poznámek.

Předběžná poznámka 1:

Co je to spirituální či duchovní zneužívání? Stále neexistuje přesná definice, na které by se všichni shodli. Předběžně navrhuji tuto pracovní definici:

Spirituální zneužívání je souhrnný pojem, nebo, jak se říká v anglosaském světě, „umbrella term“, pro různé formy emocionálního a/nebo mocenského zneužívání v kontextu duchovního či náboženského života, zejména při různých formách doprovázení (zpověď, duchovní vedení atd.) a v komunitách. Obecně přijímaná definice je zatím v nedohlednu. To se ovšem týká i sexuálního zneužívání, i když to je prozkoumáno mnohem lépe. Obecně lze říci, že v psychologii k podobným okrajovým rozostřením dochází poměrně často.

Spirituální zneužívání se ve Spojených státech stalo tématem spíše v evangelikálním či charismatickém prostředí, kde to, čemu my říkáme farnosti, jsou menší společenství. Dnes budu hovořit především o tématu spirituálního zneužívání v kontextu katolického komunitního života, tj. v kontextu nových hnutí či tradičních společenství, řeholních řádů, kongregací, sekulárních institutů atd. Na duchovní doprovázení lze však řečené analogicky vztáhnout také.

Předběžná poznámka 2:

Lze si klást otázku, zda „spirituální zneužívání“ je tím nejvhodnějším termínem (a shodnout se na tom v mezinárodním kontextu s tolika překlady je ještě obtížnější). Lze také uvažovat o alternativním termínu „náboženské zneužívání“. Můžeme se také ptát, zda slovo „zneužívání“ příliš nepřipomíná sexuální zneužívání. S touto terminologií se pak také snadno nabízí diskuze o vhodnosti používání výrazů jako „pachatel“ a „oběť“ / „přeživší“. V Německu, kde mluvíme o „sexualizovaném násilí“, je analogicky používán také výraz „spiritualizované násilí“, aby tím bylo zřejmé, že zneužívání nikdy není v přísném slova smyslu spirituální, ale že spiritualita je zde pouze využívána k účelům, které se spiritualitou nesouvisejí, a že je to násilí. Papež někdy tento jev nazývá „zneužívání svědomí“.

Lze se přít o vhodnost pojmů, ale důležitější než přít se o slova je řešit samotný problém. A to i když je mnohdy snazší hádat se právě jen o slovíčka, než řešit realitu.

Předběžná poznámka 3:

Mezi spirituálním zneužíváním a sexuálním zneužíváním existuje určitá souvislost. Když jsou hranice porušeny v jedné oblasti, může schopnost tyto hranice respektovat umenšit i v jiné oblasti. Ale samozřejmě že existuje sexuální zneužívání i bez spirituálního zneužívání (příklad: otec sexuálně zneužívá svou dceru v ateistické rodině) a spirituální zneužívání bez sexuálního zneužívání (vše, o čem dnes mluvíme, se může stát i bez sexuálních úkonů a pocitů). Spirituální zneužívání se nestává špatným pouze tehdy, když vede ke zneužívání sexuálnímu, ačkoli se to v současné době bohužel právě takto často chápe. Spirituální zneužívání je hrozné samo o sobě;

ano, může vést i k sebevraždě. Domnívám se však, že základy obojího druhu zneužívání, jejich základní sociálně-psychologická dynamika a základní psychologické struktury jsou v obou formách zneužívání podobné. Vždy se jedná o zneužití moci.

Hlavní část

Protože na téma „spirituální zneužívání“ většinou nezbyvá mnoho času, hledala jsem nějaký velmi jednoduchý obrázek, který by téma vystihl. Napadl mě záměrný kříž v pušce. Zneužívání lidé končí jako terče v hledáčku.

Aspekt 1:

První charakteristikou spirituálního zneužívání je narušení hranic. Možná je to první věc, která vás napadne. Porušení spirituálních hranic narušuje soukromí člověka. Osoba ztrácí ochranný prostor, který si její důstojnost zaslouží. Zde se odehrávají nejintimnější věci duchovního života. V komunitách to nabývá děsivě často té podoby, že doprovázení je nabízeno, ba dokonce dovoleno pouze v rámci komunity. Zde se se pak nepříjemně směšují *forum internum* (tj. vnitřní oblast komunikace určená pouze pro sdílení témat, která musí zůstat jen na úrovni osobního rozhovoru a nelze je komunikovat veřejně či na jejich základě dělat nějaká vnější rozhodnutí; pozn. překl.) a *forum externum* (tj. vnější oblast komunikace určená pro sdílení témat, která je možné zveřejnit a na jejich základě pak také konat další rozhodnutí; pozn. překl.), které jsou v kanonickém právu přísně odděleny. Ten, kdo je zodpovědný za vedení komunity, vykonává zároveň i duchovní doprovázení členů komunity – nebo doprovázející předávají tomu, kdo je zodpovědný za vedení komunity, to, co slyšeli v rámci své duchovní péče o členy komunity. Zvláště v nových a zatím malých komunitách se tak velmi snadno rozvíjejí incestní struktury podle vzoru: A, kněz, doprovází B, B doprovází C, C doprovází D – a všichni chodí ke zpovědi k A, který může být zároveň i zodpovědným za vedení komunity.

Někdy se stává, že představení si zavolají externího duchovního doprovázejícího a řeknou mu, že vědí, že doprovází bratra X nebo sestru Y. Nenechte se do takové pasti vtáhnout. Vedoucí, kteří zjistí, že s takovými technikami ničeho nedosáhnou, nakonec od těchto pokusů upustí.

Zpovědní tajemství může být porušeno i určitým specifickým způsobem, který je v jasném rozporu s kanonickým právem. Zpovědní tajemství totiž platí i ve vztahu ke zpovídajícímu se. Význam této skutečnosti jsem nepochopila, dokud jsem se nezačala zabývat spirituálním zneužíváním. Jak je to snadné pro zpovědníka, který se s dotyčným či dotyčnou setkává nejen při zpovědi, aby na něj či na ni více či méně skrytě vyvíjel určitý nátlak skrze znalost slabostí, které zná ze zpovědi. Podobně to platí i pro procesy duchovního doprovázení.

V tomto kontextu se poslušnost stává nástrojem moci a nadvlády.

Aspekt 2:

Zdánlivě v protikladu k tomu, co bylo řečeno výše, v systémech spirituálního zneužívání existují velmi přísné hranice, hranice směrem ven. Tyto hranice omezují člověka a jeho svobodu zákazem kontaktu. Mohou být zjevné, jasně dané. Avšak mohou být sdělovány i subtilněji, prostřednictvím nuancí a zdviženého obočí. Tyto zákazy kontaktu se vztahují na lidi, kteří nepatří do komunity. Možná je povolena výjimka vůči lidem, které je třeba „dobýt“ pro váš vlastní projekt – ale pouze pro tento účel. Tato úzká hranice se vztahuje nejen na jednotlivé osoby, ale i na další instituce a skupiny. Spolupráce vlastní skupiny s jinými skupinami nebo společenstvími není vyhledávána, není žádoucí, a to ani v rámci církve. Nezřídka se přidávají zákazy samostatného myšlení či přesné seznamy toho, co je dovoleno číst. Každý, kdo se

domnívá, že duchovní život lze dnes žít pouze s katechismem nebo s díly zakladatele, mýlí se. V takovém společenství se semináře, kurzy a rekolekce nabízejí pouze interně. Vše ostatní je podezřelé, nebo přinejmenším posuzované a odsuzované jako neodpovídající charismatu. V některých společenstvích se tak uzavírá přístup k duchovnímu pokladu poznání a zkušeností zdravé tradice církve.

Mezi porušením hranic a zákazem kontaktů se nachází prostor nesvobody, který Erving Goffmann nazývá „totální institucí“ a který je často citován spolu s myšlenkami Roberta Liftona o „vymývání mozků“ nebo „kontrolu myšlení“. Je toho mnoho, co by se zde dalo rozvést. Přečtu vám jen seznam kritérií pro totální instituce. Poznáte tam mnohé z toho, co jsem právě řekla. Více to pak rozvedu v aspektech 3 a 4:

- Kontrola prostředí (kontrolované vztahy s vnějším světem; zákaz kontaktu, čtení a prohlubování)
- Zpověď (vyznání současných i minulých prohřešků v komunitě, které jsou pak použity proti osobě, která je na sebe prozradila)
- Mystická manipulace (skupina má vyšší cíle než zbytek světa)
- Sebeoposvěcení skrze čistotu (tlačí jedince k úsilí o nedosažitelnou dokonalost)
- Aura posvátného vědění (přesvědčení skupiny jsou nedotknutelná a dokonalá)
- Přetížený jazyk (nové významy slov na podporu černobílého myšlení)
- Nauka o osobě (skupina je důležitější než jednotlivec)
- Ušetřená existence (ti uvnitř jsou zachráněni, ti vně jsou odsouzeni k zániku)

Diskutuje se o tom, do jaké míry lze právě zmíněné modely aplikovat na sekty – a na takovém poli se pohybujeme i my, ať je zdání sebevíc ortodoxní. Struktury společenství se spirituálním zneužíváním se podobají strukturám sekt – a pokud se podíváme trochu blíže, platí to i pro učení a teorie, tedy pro nauku, která se často na první pohled zdá tak katolická. Avšak přinejmenším ony typicky katolické „et ... et“ („takto ... ale i takto“; pozn. překl.) je opomíjeno.

Ještě slovo k této dynamice: takto to „nefunguje“ pouze za zdmi kláštera. Izolace od světa může být implicitně vynucena strukturami. Ti, kteří – a to nepřeháním – mají předepsanou hodinu ústní modlitby každý den, účast na mši svaté, hodinu adorace a misijní práci každý víkend, a to navíc k normálnímu zaměstnání, už prostě nemají čas setkávat se s lidmi mimo komunitu a myslet na jiné věci. Stačí se podívat na formuli komunitních slibů, kde se říká: „Slibuji, že veškerý svůj čas budu věnovat modlitbě a apoštolátu“. To není v lidských silách!

V prvních dvou aspektech jsme se pohybovali spíše v psychologicko-sociologické oblasti.

Aspekt 3:

Pokud se nyní zamyslíme nad tím, co je základem napětí, které jsem právě popsala, dostáváme se k rozměru hlubinné psychologie, k rozměru více individuálnímu.

Protože na jedné straně je zde určitá exaltace, psychologičtěji vyjádřeno, idealizace. Společenství je prezentováno jako elitní. „Od nás konečně přijde do církve ta očekávaná spása!“ Jak je to nebezpečné v době, kdy církev skutečně potřebuje spásu, jak je to svůdné i pro církevní představitele! Vyvyšování začíná u vedení: Je dokonalé, osvícené Bohem (více či méně přímo), a proto nenapadnutelné. Každý, kdo s tím má nějaký problém, je sám označen za problém. Opakuji: každý, kdo má problém, je sám proměněn v problém. Samotné vedení – ve smyslu druhého aspektu – není často příliš obeznámeno s duchovní tradicí církve. Zkušenosti a poučení křesťanů pak některé věci právem vnímají jako značně zjednodušené. Na této idealizaci se

podíl i praxe celé kongregace. Vlastní praxe je prezentována jako jediná správná. Dokonce i učení se zdá být jediné dokonalé. Toto a právě a pouze toto je jedinou cestou ke spáse, cestou, která jistě vede do nebe. Tato dynamika je často narcistická. Z nízkého sebevědomí, které „vidí samo sebe černě“, vyplývá snaha zachránit vlastní sebeúctu vyvyšováním se. Více to rozvedu za chvíli.

Aspekt 4:

Čtvrtý aspekt pak musí nutně vyplývat z předchozího. Ten, kdo idealizuje sama sebe, devaluje druhé. V systému spirituálního zneužívání se člověk nepočítá. Jeho potřeby jsou špatné a musí být odříznuty, potlačeny nebo vymazány. Vnímání, zejména vnímání vlastních pocitů, je odříznuto, znemožněno, zmateno. To, o čem předpokládám, že většina seriózních křesťanů považuje za velký výdobytek, objevení důležitosti jednotlivce, individuality, je zde hrubě zanedbáváno. Pro ilustraci: zkuste si představit, nebo dokonce praktikovat rozlišování duchů podle Ignáce z Loyoly bez vnímání vlastních emocí. Tato devalvace lidské osoby dostává tvář ponížení (což pak odpovídá vyvyšování se zmiňovanému ve třetím aspektu): v takovém systému se neočekává selhání. Na neúspěch v něm není právo. To je však nelidské, protože to ignoruje charakter křesťanské víry „na cestě“, která je poselstvím trvalého obrácení.

Mezi idealizací a ponižováním se otevírá prostor stálé frustrace. Protože dokonalosti, které je třeba dosáhnout za každou cenu, nelze dosáhnout nikdy. Protože kdo by chtěl být bezchybný? V tomto modelu chybí odstíny šedi. Zde existuje pouze černá a bílá. Ale to je právě dynamika idealizace a devalvace. Téměř vždy se vyskytují společně. Psychologie tomu říká „splitting“ („štěpení“). Tento jev je považován za jeden z nejneznalejších obranných mechanismů. Štěpení je proces, ke kterému dochází u hraničního syndromu, ale také u narcismu. Člověk, který se z biografických důvodů prožívá jako vnitřně černý a špatný, si nasadí lesklou stříbrnou skořápku, povyšuje sám sebe a ponižuje ostatní, pokud ho nezbožňují. Tragické je, že tato stříbrná skořápka je vyrobena z teflonu, a proto je téměř nemožné se do ní dostat. Domnělou černotu tak nelze odhalit – a tudíž ani vykoupit. Ano, je pravda, že církev žije vysokými ideály. Ty však samy o sobě život neumožňují. Potřebujeme i druhý pól, realitu s jejími pocity a potřebami. Jezuita Luigi Maria Rulla, zakladatel Institutu psychologie na Gregoriánské univerzitě, vidí v úspěšném napětí mezi ideálem a realitou nejzapomenutější základní napětí života. Je to jako s kytarovou strunou. Pokud není napnutá, nevydává samozřejmě žádný zvuk. Je-li však příliš napnutá, je-li ideál příliš zdůrazňován, pak struna praskne – jednou zazvučí a pak už žádný zvuk nevydá. Pokud se vám nyní honí hlavou, že to je právě vnímání, co je u těchto forem spirituálního zneužívání zastřeno, jste velmi blízko základní dynamice spirituálního zneužívání.

Přejděme nyní k tomu, jak spolu jednotlivé aspekty souvisejí:

- Na této křižovatce porušování hranic a omezování kontaktu, devalvace a idealizace se údajná nadřazenost používá k **ospravedlnění** porušování soukromí.
- To je zároveň interpretováno jako **pomoc** odsouzenému, který je udržován ve své slabosti.
- Vnější kontakty se zdají být **zbytečné**, protože dokonalé společenství nabízí vše, co člověk potřebuje.
- Konečně negativní obraz člověka nabízí zdůvodnění, že zákazy kontaktů mají člověka **chránit**.

Tím se vytváří záměrný kříž, z jehož hledáčku je stále obtížnější uniknout.

Zároveň se objevují znamení, jakési varovné signály, v nichž jsou obsaženy možnosti pomoci:

Aspekt 1: Mnohá pravidla v komunitách, která porušují hranice, porušují i kanonické právo. Varovná kontrolka! Zde může důkladné čtení stanov, zejména když jsou předkládány ke schválení, zachránit lidi i povolání. I ty nejjemnější, třeba i nepsané formy vnitřních pravidel je třeba poměřovat s kanonickým právem, i když je to obtížnější.

Je úkolem církve, magisteria, bdít nad takovým vývojem. Dokud si magisterium vyhrazuje právo na schvalování, má také povinnost tyto postupy využívat pro dobro lidí. V tom má duchovní tradice jasno, viz poslední kánon kanonického práva.

Aspekt 2: Uzavřenost a izolace v takovýchto strukturách může být vnímána na skutečnosti, že se ke spolupráci nezdají žádní odborníci. A právě v této problematice by byli nápomocní. Ne všechny druhy odborníků jsou potřeba současně – ale bez odborníků jsou členové komunity ochuzeni o důležité zdroje.

Aspekt 3: Idealizace se projevuje zejména v tom, jak jev komunitě zacházeno s tématem odchodu z komunity. Bývalí členové komunity mohou často poskytnout důležitou pomoc a přispět svým vnímáním. Ti, kteří členům komunity zakazují kontakt s jejich bývalými členy, jsou pravděpodobně nebezpeční.

Aspekt 4: Ponižení a idealizace se projevují tím, že se členové komunity často pod touto zátěží zhroutí. Některé věci prostě nemůžete udělat, protože udělat nejdou. Posilování těchto lidí pomáhá rozrušovat a oslabovat nezdravý systém a v nejlepším případě ho i vyléčit.

Zde začnu závěrečnými poznámkami:

Závěrečná poznámka 1: Možné pomůcky

Co se dá dělat? První věcí je uvědomit si to. Jako postižený člověk, ale také jako někdo, kdo takový vývoj pozoruje a kdo lidi takovou dynamikou doprovází. Proto je důležité, aby doprovázející osoby měly vlastní doprovázení a pokud možno supervizi či kolegiální intervizi, ať už tyto formy reflexe nazveme jakkoli. Je důležité trénovat vnitřní smysly a povzbuzovat lidi, aby znovu důvěřovali vlastnímu vnímání. Pak následuje krok rozhovoru, a to v rámci komunity i mimo ni. Pokud vše ostatní selže, je třeba se obrátit na církevní autoritu, ale i to může být stále ještě nedostatečné. V případě potřeby je třeba zajistit bezpečnost sebe a/nebo druhých. Důležité je po odchodu naučit se, že určité „negativní“ pocity jsou zcela normální. Člověk – protože šlo o totální instituci, která pokrývala všechny oblasti života – ztratil kontakt téměř se všemi oblastmi života. Nový začátek pak vyžaduje čas a znovu začínat lze jen velmi jemně. Jak se říká v anglicky mluvícím světě: „Je snazší dostat se ven z nějakého kultu než dostat ten kult ven ze sebe“ („It is easier to get out of a cult than to get the cult out of you“).

Závěrečná poznámka 2: Dynamika skupiny

Tento idealismus, který je sám o sobě dobrý a normální, potřebuje protiváhu střízlivosti, zdravého učení a tradice. Osobně, když jsem jako novicka idealisticky „uletěla“, moje pruská novicmistrová mě zas rychle vracela zpět na zem. V nově vznikajícím společenství – a to má sílu jen tehdy, je-li plně ideálů – se mladí členové, možná nově obrácení nebo „nově povolání“, setkávají s nově obrácenými, nově povolányými vedoucími ve vysoce emočně nabitě komunitní struktuře. To se pak snadno rozroste do úrovně, která je pro druhé nezdravá. Myslím, že indikátorem nebezpečí může být to, zda nové společenství je či není ochotné se vystavit kritice, a to jak zevnitř, tak zvenčí. I naše staré řeholní řády, dnes již tak střízlivé a někdy maloměšťácké, měly často tyto počáteční fáze. Dokonce i velcí světci, vzpomeňme na Františka nebo Ignáce, byli na začátku ve své askezi často extrémní. I sama církev se na začátku musela

mnohému naučit – a po 2000 letech s tím stále není hotová. A to mě vede přímo ke třetí závěrečné poznámce.

Závěrečná poznámka 3: Pachatelé

Na rozdíl od sexuálního zneužívání není za každým spirituálním zneužíváním zlý úmysl. Chci zdůraznit, že pachatelé sexuálního zneužívání nemusejí být nutně a vždy zlí. Avšak mají z něj prospěch. Ten nejčastěji spočívá v moci a kontrole nad druhými, zcela v logice narcisismu. V každém případě, takováto zneužívající dynamika dočasně snižuje úzkost – ale není trvale efektivní, takže úzkost se vrací zadními vrátky, a to v ještě horší podobě, jak pro pachatele, tak pro oběti; čím nevědomější to je, tím je to nebezpečnější.

Závěrečná poznámka 4: Oběti

Oběťmi takovýchto skupin jsou často jejich mladí členové s malými zkušenostmi. Jejich idealismus je zneužíván, neumějí rozlišovat mezi obtížemi, které vyžaduje evangelium, a tím, co je samoučelná omezenost, která neslouží životu. V tomto kontextu mluvíme o „mladých“ jak o těch, kteří jsou mladí svým věkem, tak o těch, kteří jsou čerství ve své víře (konvertité). Jiní zranitelní lidé jsou ti, kteří jsou vnitřně rozbití, fragmentovaní, ať už proto, že si nikdy nedokázali vybudovat stabilní vnitřní strukturu, nebo proto, že se právě nacházejí v obtížné životní fázi. Osobní odolnost je zde tou nejlepší ochranou! Pokud osobní odolnost chybí, je zpočátku lákavá těsná struktura společenství, která člověka chrání před dotěrnými myšlenkami. Zpočátku může být také úlevou, když mohu vnitřní bolesti z roztržitého uniknout prostřednictvím vnějších rituálů.

Ohrožena je pak i další skupina lidí, která se částečně překrývá s právě zmíněnými skupinami: Zvláště ohroženi jsou lidé, kteří vždy žili v systémech zneužívání. Existuje totiž psychologická pravda, zpočátku překvapivá, ale nakonec věrohodná, že lidé dávají přednost tomu, co znají, před tím, co může být lepší, ale je jim to cizí. Existuje takzvaná „pozice emočního jádra“, v níž jsme se usadili a kterou je pro nás nekonečně těžké opustit. Takže ti, kdo si již zvykli na zneužívající struktury, se mohou snažit z nich uniknout, ale často skončí ve velmi podobné dynamice společenství.

Závěrečná poznámka 5: Doprovázení

Ačkoli jsem zde hovořila převážně o komunitě, tato dynamika se velmi podobně uplatňuje i v procesech doprovázení – s tou útěchou, že uniknout z ní je zde často snazší: ti, kdo doprovázejí, jsou vyvyšováni a ti, kdo jsou doprovázeni, jsou znehodnocováni. Na jedné straně se nerespektují hranice, soukromí osoby, a to i v duchovní oblasti – a na druhé straně se přísně vymezují hranice, například neradit se o věcech probíraných při doprovázení s jinými lidmi či neměnit doprovázejícího.

Téma sexuálního zneužívání není nové, i když tento termín nový je. O sexuálním zneužívání existují i texty z pokladu duchovní tradice. Avšak je také možné, že naše dnešní citlivost v této oblasti je dnes větší. Pravděpodobně vzrostla v důsledku reflexe sexuálního zneužívání a mnohé z toho, co jsme se naučili tam, lze aplikovat na dynamiku uvnitř komunity a také na církev jako takovou. Doufáme, že to, co jsme se naučili, využijeme pro dobro všech, zejména pro dobro obětí, a že zabráníme tomu, aby se další lidé stali obětí nebezpečných skupin.

Zdroj: https://www.ucesm.net/cms/wp-content/uploads/Spiritual_Abuse_Sr_Katharina_Kluitmann.pdf
Srov.: <https://www.youtube.com/watch?v=9Bs3v6D88xQ>